

Тишкевич О.В.

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ГАЗЕТНОЇ СПРАВИ НА ТЕРИТОРІЇ КИЇВСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВА В ПОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД (1861–1914 рр.)

У статті охарактеризовано умови розвитку української газетної справи. Виокремлено періоди розвитку газетної справи в пореформений період, дано оцінку змісту деяких газет. У дослідженнях формуються нові підходи, зумовлені впливом окремих явищ і процесів, які відбуваються в українському суспільстві. У статті виокремлено деякі аспекти становлення та розвитку періодичної преси на теренах Київського генерал-губернаторства в період реформ, які відбувалися з 1861 р. по 1914 р., вивчено їхнє значення в суспільно-політичному житті українців.

Ключові слова: газета, Київське генерал-губернаторство, преса, періодика, пореформений період.

Постановка проблеми. Питання розвитку та становлення української газетної справи на території Київського генерал-губернаторства в пореформений період досліджується й обговорюється в різних наукових напрямках. Дослідження в аспекті розвитку та становлення періодичної преси є вкрай актуальним, оскільки необхідне для формування сучасного наукового простору та вивчення походження української преси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякими аспектами питання розвитку та становлення газетної справи на території Київського генерал-губернаторства цікавилися вчені, які зробили внесок у формування знання щодо української періодичної преси. Зокрема, А. Животко [1] досліджував, як розвивалася українська періодика від зародження, тобто з козацьких часів, до Другої світової війни. Автор використав архівні матеріали української еміграції, ввів у науковий обіг багато імен творців, засновників та меценатів українських часописів, які були вилучені з вітчизняної історіографії.

Грунтовне визначення української преси сформулював історик В. Ігнатієнко у своїх роботах «Бібліографія української преси (1816–1916 рр.)» (1930 р.) та «Українська преса (1816–1923 рр.): історико-бібліографічний етюд» (1926 р.), який зазначав: «<...> За українську пресу можна вважати всю пресу, що виходила на території України та по інших землях, заселених українцями, друковану всіма українськими діалектами, говорами

та всіма правописами (ярижкою, фонетикою)» [2].

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні особливостей становлення газетної справи як окремого сегмента періодичної преси на теренах Київського генерал-губернаторства в період реформ, які відбувалися з 1861 р. по 1914 р., та їхня роль у суспільно-політичному житті українців.

Виклад основного матеріалу дослідження. На становище газетної справи на території Київського генерал-губернаторства в 1861–1914 рр. впливали події, що відбувалися в суспільному та політичному житті як Російської імперії, так і за її межами. Унаслідок реформ 60-х рр. XIX ст., які були проведені російським царизмом, склалися сприятливі умови для збільшення кількості газет, що стали видаватися на території Київського генерал-губернаторства. З'являються такі газети, як «Друг народа» (1867–1876 рр.) та «Перевіз» (1862–1870 рр.). Хоча це була консервативна преса, проте вищезазнані газети стали новим явищем у суспільному житті м. Києва та Південно-Західного краю.

Наприкінці XIX ст. революційний настрій охоплює всі кола суспільства, і царський уряд, наляканий постійними заворушеннями робітників і селян, зробив деякі полегшення, найважливішим було поширення преси [3, с. 142]. Виходять друком ліберальні газети, що мали особливе значення в Україні. Звичайно, всі вони друкувалися російською мовою, але виникла можливість обговорю-

вати українські питання. 1898 р. в Києві почала виходити газета «Киевские отклики». Її видавали громадські діячі: професор І. Лучицький, В. Науменко, М. Василенко. Активно працювали в газеті в різні роки В. Антонович, С. Єфремов, В. Короленко, А. Кримський, І. Стещенко, С. Петлюра, С. Русов та інші. Газета була присвячена українським питанням і мала, як на той період, великий тираж – до 25 000 примірників, які поширювалися серед різних верств населення.

Значно вплинув на подальший розвиток газетної справи на території Київського генерал-губернаторства початок російської революції 1905–1907 рр. та «Именной высочайший указ правительствующему сенату о временных правилах о повременных изданиях» [3, с. 142], які були видані після Маніфесту 17 жовтня 1905 р. Тимчасові правила на друк від 24 листопада 1905 р. ліквідували цензуру для всіх періодичних видань, які видавалися в містах.

Унаслідок цього з'явилася україномовна преса на території Київського генерал-губернаторства, а також друковані органи різних політичних партій як всеросійського, так і українського спрямування.

На сторінках газет у період революції активно починається обговорення подальшої долі Російської імперії. Україномовні газети критично обговорюють питання національно-культурного відродження й автономії України.

Розвиток та становлення газетної справи на території Київського генерал-губернаторства в 1861–1914 рр. можна поділити на три періоди:

- I період – 19 лютого 1861 р. – 18 травня 1876 р.;
- II період – друга половина травня 1876 р. – жовтень 1905 р.;
- III період – листопад 1905 р. – червень 1914 р.

Перший етап хронологічно починається зі скасування кріпацтва в Російській імперії 19 лютого 1861 р., а закінчується 18 травня 1876 р., коли Олександр II у м. Ємсі (курорт поблизу м. Вісбадена в Німеччині) підписав таємне розпорядження про заборону друку та поширення книжок українською мовою [4, с. 410]. У цей період у межах Київського генерал-губернаторства виходило в різні роки лише 10 газет. З них 8 у Києві: «Киевские губернские ведомости», «Современная медицина», «Киевский телеграф», «Киевлянин», «Друг народа», «Паровоз», «Киевский вестник», «Киевский листок объявлений». У м. Житомир – губернському місті Волинської губернії

видавалися «Волинские губернские ведомости». У м. Кам'янець-Подільському – губернському місті Подільської губернії видавалися «Подольские губернские ведомости».

Характерною особливістю першого періоду становлення та розвитку газетної справи на території Київського генерал-губернаторства були цензурні утиски преси національно свідомої української мови. Вже через два роки після скасування кріпацтва, 20 липня 1863 р. під впливом реакційних сил, що звинувачували українські кола у зв'язках із російськими повстанцями, російський царизм видав Валуєвський циркуляр (автор – міністр внутрішніх справ П. Валуєв). Цим ганебним документом було поставлено під сумнів саму можливість існування українського друку. Царську адміністрацію особливо занепокоїло те, що «ныне приверженцы малороссийской народности обратили свои виды на массу непросвещенную, и те из них, которые стремятся к осуществлению своих политических замыслов, принялись, под предлогом распространения грамотности и просвещения, за издание книг для первоначального чтения, букварей, грамматик, географий и т. п.» [4, с. 410]. Зрозуміло, що в таких умовах була неможлива поява україномовних газет.

Другий період становлення та розвитку газетної справи на території Київського генерал-губернаторства починається з 1976 р., що хронологічно збігається з підписанням Ємського акта, а закінчується в 1905 р., перед початком першої російської революції 1905–1907 рр.

У зазначений період у Київському генерал-губернаторстві протягом різних років видавалося 22 газети. З них продовжували виходити у Волинській губернії «Волинские губернские ведомости». У Київській губернії, зокрема в м. Києві: «Киевские губернские ведомости», «Киевлянин», «Друг народа», «Киевский листок объявлений». У Подільській губернії – «Подольские губернские ведомости». Новими газетами для цього періоду були: у Волинській губернії – «Волинь» (м. Житомир). У Київській губернії, зокрема в Києві: «Киевский листок» (1878–1881 рр.), «Заря» (1880–1886 рр.), «Труд» (1881–1892 рр.), «Киевское слово» (1897–1905 рр.), «Телеграммы» (1904 р.), «Профессиональная школа» (1891–1898 рр.), «Жизнь и искусство» (1893–1900 рр.), «Рабочая газета» (1897 р.), «Россия и Азия» (1897–1901 рр.), «Киевская газета» (1899–1905 рр.), «Киевский социал-демократический листок» (1902–1903 рр.), «Киевские отклики» (1903–1907 рр.), «Рабочее слово»

(1904 р.), «Спутник средней школы и экстерна» (1909–1910 pp.), «Вперед» (1897–1901 pp.), «Телефон» (1904 р.), «Уманский листок объявлений» (м. Умань, 1904–1905 pp.). У Подільській губернії – «Подольский листок» (м. Кам'янець-Подільський, 1881–1882 pp.).

Суттєвим явищем цього періоду була поява газет, які лояльно ставилися до української культури, зокрема до розвитку літературного процесу. Це такі газети, як «Киевский труд» (1881–1882 pp.), що виник на основі «Киевского листка» (1878–1881 pp.), «Заря» (1880–1886 pp.), Житомирська газета «Волянь» (з 1878 р.) та Кам'янець-Подільський «Подольский листок» (з 1881 р.).

Ще однією особливістю стала поява провінційних газет. Зокрема, «Уманского листка объявлений» (м. Умань, 1904–1905 pp.), «Подольского листка» (м. Кам'янець-Подільський, 1881–1882 pp.), газети «Волянь» (м. Житомир, 1878 р.).

Третій період становлення та розвитку газетної справи на території Київського генерал-губернаторства бере свій початок 2 листопада 1905 р., коли було видано «Именной высочайший указ правительствующего сената о временных правилах о повременных изданиях». Тимчасові правила на друк від 24 листопада 1905 р. «хотя и ограничивали свободу печати, но в сравнении с дореволюционным законодательством стали значительным шагом вперед на пути к демократическому обществу» [5, с. 359]. Цими правилами була ліквідована попередня цензура для всіх періодичних видань, які видавалися в листах, скасовано адміністративні стягнення, міністр внутрішніх справ позбавлявся права заборонити обговорення в пресі будь-якого питання, скасовано правила про застави для періодичних видань і деякі інші обмеження [6, с. 302]. Цей період був досить важливим для преси, бо на зміну прийшли революційні роки.

До того ж головні зрушення в газетній справі були пов'язані з кількістю газет, що виходили на території Київського генерал-губернаторства, яка збільшилася до 68 назв. Особливістю, яка якісно відрізняла третій період від першого та другого, стала поява україномовних та польськомовних газет. Так, на третій період припадає поява таких україномовних газет: «Громадська думка» (1905–1906 pp.), «Боротьба» (1906 р.), «Рада» (1906–1914 pp.), «Слово» (1907–1909 pp.), «Село» (1909–1911 pp.), «Засів» (1911–1912 pp.), «Світова Зірниця» (1906–1913 pp.), «Маяк» (1912–1914 pp.),

«Згода» (1914 р.). Ці газети стали рупором свідомого українства в боротьбі за свої національно-культурні права та впливали на формування національної свідомості українського населення Південно-Західної України.

Польськомовні ж газети, які виходили в Києві, а саме: «Glos Kijowski» (1906 р.), «Dziennik Kijowski» (1906–1914 pp.), «Slovo Boze» (1909 р.), «Lud Bozy» (1910–1911 pp.), «Gonies Kijowsky» (1914 р.), були друкованими органами польської громади, зокрема, м. Києва, і ці газети зосереджували увагу в основному на проблемах поляків, які проживали в Україні.

Отже, підсумовуючи все вищесказане, можна дійти висновку, що процес становлення та розвитку газетної справи на території Київського генерал-губернаторства пройшов три періоди. Найбільша кількість газет виходила протягом третього періоду, що показано в таблиці.

I період	II період	III період
10	38	74

Найбільша кількість газет (майже 80%) виходила в м. Києві, що є закономірним явищем, оскільки він був центром суспільно-політичного, культурного та наукового життя Київського генерал-губернаторства.

Спрямованість газет можна розподілити за ставленням до проблем українського суспільного та національного руху в підросійській Україні.

Перша група складається з монархічно охоронної преси, яку представляла газета «Киевлянин» [7, с. 194]. З нею залишилася консервативна преса – «Друг народа» (1867–1876 pp.), «Паровоз» (1869–1870 pp.) [5, с. 193]. Ці видання виступали проти будь-яких проявів національно-культурного життя українців.

Окремо необхідно виділити ліберально-буржуазну пресу різних відтінків, як-от «Киевский телеграф» періоду 1859–1874 pp., «Киевский листок объявлений» (1872–1877 pp.), «Киевский листок» (1878–1888 pp.), «Труд» (1881–1882 pp.), «Заря» (1880–1886 pp.), «Киевский вестник» (1870–1871 pp.). Ці друковані органи, хоча і критикували різні прояви національно-культурного життя українців, але ставилися до нього лояльно.

1897 р. бере свій початок на території Київського генерал-губернаторства преса російської соціал-демократії, а саме: «Рабочая газета» (1897 р.), газета «Вперед» (1897–1901 pp.), «Киевский социал-демократический листок» (1902–1903 pp.), «Юго-Западная неделя» (1905 р.).

Завданнями даних газет була роз'яснювальна робота й агітація серед пролетаріату, заклик на боротьбу проти російського самодержавства.

В Україні мали свої друковані органи й інші російські політичні партії. 1904 р. в Києві виходила газета «Рабочее слово» – видання Київського комітету соціалістів-революціонерів. Друкованими органами українських конституційних демократів були газети «Свобода и право» і «Свободная мысль», які виходили в Києві 1906 р.

Інтереси ж українських політичних партій були представлені українськими україномовними газетами «Боротьба» (1906 р.) та «Слово» (1907–1909 рр.).

Так, соціал-демократичний орган «Боротьба», редактором-видавцем якої був громадсько-політичний діяч М. Стаховський, ставила на порядок денний соціально-економічні та політичні питання, що стосувалися життя українського населення.

Значним явищем в суспільно-політичному житті Київського генерал-губернаторства стала поява центрального друкованого органу Української партії соціал-демократів, що виходив протягом 1907–1909 рр. у Києві – газети «Слово», редактором-видавцем якої була журналістка О. Корольова. Газета ставила своїм завданням «політичне і національне усвідомлення широкого кола читачів, вважаючи, що національна свідомість прийде разом із соціальною» [3, с. 142].

Газети на території Київського генерал-губернаторства поширювалися у два способи. Перший – це передплати помісячна, піврічна та річна: окрема кількість примірників надходила до продажу в газетні крамниці та продавалася через вуличних торговців газет, якими часто були неповнолітні діти. Решту газет, які видавалися, неможливо було безкоштовно поширювати серед населення. Російські ж соціал-демократи свої нелегальні газети, кількість яких була надзвичайно мізерна, поширювали серед робітників безкоштовно з метою агітації та пропаганди соціал-демократії.

Зауважимо, що встановити загальну кількість газет за назвами, що виходили на території Київського генерал-губернаторства протягом 1861–1914 рр., точно неможливо. Досить часто газета, яка тільки вийшла із друку, вже була конфіскована поліцією. Деякі газети були набрані, але так і не вийшли із друку. Також необхідно зазначити, що в різних довідниках подається різна кількість газет. Найповніше зібрання газетних фондів у наші дні міститься у відділі періодичних видань

Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. У ній представлено найповнішу колекцію газет, що виходили на території Київського генерал-губернаторства з 19 лютого 1861 р. до початку Першої світової війни. У вказаний період на території Київського генерал-губернаторства вийшло із друку 130–140 газет.

За періодичністю газети розподілялись так:

Щоденні	59
Тричі на тиждень	9
Двічі – тричі на тиждень	1
Щотижневі	5
Двічі на місяць	21
Щомісячні	2
Двічі на день	1
Нерегулярні і без означення	2
Ілюстровані додатки (щотижневі)	10
Двічі на тиждень	5

Україномовні газети за періодичністю розподілилися так:

Щоденні	2
Двічі на тиждень	1
Щотижневі	5

За змістом газети Київського генерал-губернаторства розподілялися так:

Політичні, економічні і літературні	74
Політичні та літературні	41
Економічні і літературні	5
Для селян і робітників	5
Для селян	4
Фахові	5

Серед них україномовні:

Політичні, економічні і літературні	3
Для селян і робітників	3
Для селян	2
Політичні	1

Від того, чиїм коштом видавалися газети і чиїми друкованими органами вони були, залежало і те, чиї інтереси такі видання відстоювали. За таким критерієм газети, що виходили на території Київського генерал-губернаторства, можна поділити на монархічно охоронну, партійну та народну пресу.

До монархічно охоронних видань належать «Губернские ведомости», які видавалися у Волинській, Київській та Подільській губерніях, «Киевлянин» (з 1864 р.), «Друг народа» (1867–1876 рр.), «Паровоз» (1869–1870 рр.). Ці газети стояли на монархічно-самодержавних позиціях і виступали за «единую и неделимую Россию».

1897 р. бере свій початок історія партійної преси на території Київського генерал-губернаторства. Партійна преса досить широко представ-

лена періодичними виданнями різних політичних партій: РСДРП, Партії соціалістів-революціонерів, Конституційно-демократичної партії, Русской монархической партии. Інтереси ж українських національних політичних партій були представлені україномовними газетами «Боротьба» та «Слово».

1897 р., обстоюючи інтереси пролетаріату, газета київської групи соціал-демократів писала: «Русское рабочее движение теперь так выросло, что нужно подумать о постоянном общении русских рабочих между собою, о взаимной поддержке в борьбе, об их тесном братском союзе» [3, с. 148]. Своїм виданням газета повинна була «соединять всех русских рабочих для дружной однодумной общей борьбы с общими врагами» [8, с. 1]. Інтереси пролетаріату відстоювали і такі газети, як: «Вперед» (1897–1901 рр.), «Юго-Западная неделя» (1903–1904 рр.), «Южная неделя» (1905 р.), «Киевский социал-демократический листок» (1902–1903 рр.), «Голос солдата» (1906 р.), «Железнодорожный пролетарий» (1908 р.), «Южный пролетарий» (1908 р.).

Серед вищезгаданих газет необхідно виокремити газету «Голос солдата» Київської воєнної організації, яка видавалася Київським комітетом РОДРП 1906 р. Газета мала за мету «объединение сознательных товарищей-солдат, и через посредство ее влияние на более широкие массы, чем это было до сих пор» [9, с. 4].

Інша партійна преса обстоювала потрійні інтереси своїх політичних партій. Газета «Рабочее слово» – видання Київського комітету соціалістів-революціонерів, обстоювала інтереси соціалістів-революціонерів, газети «Свобода и право» (1906 р.) та «Свободная мысль» (1906 р.), будучи друкованими органами українських конституційних демократів, обстоювали їхні партійні інтереси.

Україномовна газета «Боротьба» – друкований орган українських соціал-демократів, редактором-видавцем якої був український громадсько-політичний діяч М. Стаховський, що обстоював інтереси української соціал-демократії та українського народу. На таких же позиціях стояв центральний друкований орган Української партії соціал-демократів, що видавався в Києві протягом 1907–1909 рр. – газета «Слово», редактором-видавцем якої була журналістка О. Корольова. Газета обстоювала інтереси українського пролетаріату та селянства і ставила своїм завданням політичне і національне усвідомлення широкого кола читачів, вважаючи, що національна свідомість прийде разом із соціальною [9, с. 4].

Інтереси українського пролетаріату, селянства й інтелігенції обстоювали також україномовні газети «Село» (1909–1911 рр.), «Засів» (1911–1912 рр.), «Маяк» (1912–1914 рр.) та «Рада» (1906–1914 рр.).

Що стосується фінансової бази видань, то вона залежала від багатьох чинників. Зокрема, всі газети, які видавалися на території Київського генерал-губернаторства протягом 1861–1914 рр., можна поділити на ті, що видавалися державним коштом чи на державну субсидію, і ті, що видавалися на приватні кошти. Яскравим прикладом газет, що видавалися державним коштом, були Волинські, Київські та Подільські «Губернские ведомости», які видавалися коштом губернських правлінь. 1864 р. в Києві розпочато видання на державну субсидію газети «Киевлянин», яка стояла на охороні монархічних порядків.

Приватну пресу, або пресу, що видавалася не державним коштом, можна поділити на газети, що видавалися на кошти однієї особи, і ті, які видавалися за рахунок групи осіб чи коштом політичних партій. Прикладом газет, що видавалися на кошти однієї особи, є «Киевский телеграф» у перший період свого існування (1859–1874 рр.), коли він видавався коштом свого засновника, відставного поручика А. Юнка. Приватних газет, що видавалися коштом групи осіб, багато. Це той же «Киевский телеграф» на другому етапі свого існування (1874–1876 рр.), який у червні 1874 р. відкупила у вдови А. фон Юнка Я. Гогоцька, дружина професора Київського університету. У цей час фактично на чолі газети стояв редакційний комітет із членів лівого крила «Старої громади» (М. Драгоманов, М. Вібер, Ф. Волков, М. Лисенко, П. Чубинський, П. Житецький, В. Антонович та інші). До приватної преси, що видавалася на недержавні кошти, належать також газети різних політичних партій, які діяли на території Південно-Західної України.

Видавництво в 1861–1914 рр. було дорогою справою і потребувало значних коштів. До того ж приватні газети не завжди прибутками покривали затрати на видання. Показовою щодо цього є україномовна газета «Рада», в яку вкладав свої кошти відомий український діяч, член Української радикально-демократичної партії Є. Чикаленко, «щоб покрити постійні дефіцити, пересічна сума яких виносила річно 20 000 золотих рублів [8, с. 4]. Коли у 1909 р. потрібно було покрити дефіцит у 12 000 золотих рублів, батько Є. Чикаленка, заставивши дім, покрити дефіцит» [9, с. 1].

Значною статтею отримання прибутків і зміцнення фінансової бази видань була пересилка

газет за кордон її передплатникам. Не однаковим було і ставлення суспільства до газет, яке залежало насамперед від того, наскільки цікавою була газета, яку інформацію вона несла, які матеріали друкувала на своїх сторінках. Газети на зразок «Губернских ведомостей» не мали популярності серед різних верств населення, оскільки друкували лише офіційні повідомлення, що стосувалися царської адміністрації, прибуття і відбуття різних офіційних осіб.

Широкої популярності серед різних прошарків міського та незначної кількості сільського населення набула газета «Киевский телеграф», особливо в другий період свого існування (1874–1876 рр.). Причиною цього було обговорення на сторінках видання гострих проблем із різних сфер суспільного життя.

Під час революційних подій 1905–1907 рр. цікавість до періодичної праці значно зростає. Цьому сприяло проголошення Тимчасових правил на друк від 24 листопада 1905 р., якими ліквідована цензура, та політизація преси, завдяки чому, що на її сторінках висвітлювалися події 1905–1907 рр., преса активно долучилася до обговорення суспільно-політичних процесів у Російській імперії, на території Київського генерал-губернаторства.

Неоднаковим було ставлення населення і до україномовних газет, що видавалися в Київському генерал-губернаторстві. Із часом ставлення населення до газет змінювалося. Прикладом є газета «Громадська думка», редактором-видавцем якої був відомий український діяч Є. Чикаленко. Спочатку газета зацікавила широкі кола громадськості. У першій половині 1906 р. вона навіть зібрала загалом 4 093 передплатників, але надалі їх кількість зменшилася до 500. Причиною стало

те, що, з одного боку, газета була звинувачена в тому, що подає із запізненням відомості, з другого – читач ще не звик до української газетної мови, термінології та фонетичного правопису, вимагаючи, щоб в газеті писалося так, «як у нас на селі говорять».

Широкої популярності серед української громадськості набула газета «Рада» завдяки тому, що на своїх сторінках порушувала проблеми українського суспільства, гостро критикувала тогочасний самодержавний устрій.

Популярними українськими друкованими органами серед робітників і селян були газети «Село», «Засів», «Маяк». У простій доступній формі співробітники цих газет подавали матеріали на різноманітні теми політичного, суспільного життя, висвітлювали проблеми робітників і селян.

Висновки. Отже, на основі вищезазначеного можна дійти таких висновків. Розвиток газетної справи в межах Київського генерал-губернаторства протягом 1861–1914 рр. пройшов три періоди. Кожен період був якісно новим щодо попереднього, відрізнявся кількістю газет, появою нових видань, оновленням напрямів і типів. На становище газет впливали суспільно-політичні події, що відбувалися на теренах Російської імперії протягом 1861–1914 рр.: скасування кріпацтва 1861 р., Російська революція 1905–1907 рр. Найяскравішим був третій період розвитку газетної справи в межах Київського генерал-губернаторства (1905–1914 рр.), коли видавалося найбільше газет, сеєред яких і видання українською та польською мовами. До того ж м. Київ став центром розвитку газетної справи в межах Київського генерал-губернаторства, в якому видавалася найбільша кількість газет (понад 75%).

Список літератури:

1. Животко А. Історія української преси. К. 1999. 368 с.
2. Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1923 рр.): історико-бібліографічний етюд. К.: Держвидав України, 1926. 76 с.
3. Історія української дожовтневої журналістики. Львів. 1983. 512 с.
4. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2 т. Т. 2. Київ, 1993. 608 с.
5. Юридична енциклопедія.. Т. 2: Д – Й. К., 1999. 720 с.
6. Лемке М. Епоха цензурних реформ 1859–1865 гг. СПб., 1903. 512 с.
7. Российское законодательство X – XX вв.: в 10 т. Т. 9. М., 1994. 430 с.
8. Боротьба. 1906. 27 травня. № 1. С. 1.
9. Рабочая газета. 1897. № 1. С. 4.
10. Голос солдата. 1906. 15 ноября. С. 4.
11. Слово. 1907. 11 травня. № 1. С. 1.

**ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ГАЗЕТНОГО ДЕЛА
НА ТЕРРИТОРИИ КИЕВСКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВА
В ПОРЕФОРМЕННЫЙ ПЕРИОД (1861–1914 ГГ.)**

В статье охарактеризованы условия развития украинского газетного дела. Выделены периоды развития газетного дела в пореформенный период и дана оценка содержанию некоторых газет. В исследованиях формируются новые подходы, обусловленные влиянием отдельных явлений и процессов, происходящих в украинском обществе. В статье выделены некоторые аспекты становления и развития периодической прессы на территории Киевского генерал-губернаторства в период реформ 1861–1914 гг., отмечена их роль в общественно-политической жизни украинцев.

Ключевые слова: газета, Киевское генерал-губернаторство, пресса, периодика, пореформенный период.

**FEATURES OF SUBMISSION AND DEVELOPMENT OF THE NEWSPAPER
IN THE TERRITORY OF THE KYIV GENERAL GOVERNMENT
IN THE POSTREFORM PERIOD (1861–1914)**

The article describes the conditions for the development of the Ukrainian newspaper business. The period of development of the newspaper business in the postreform period is distinguished and the repertoire of some newspapers is estimated. In the research, new approaches are being formed, which are formed under the influence of certain phenomena and processes that take place in Ukrainian society. The article outlines some aspects of the formation and development of a periodical press within the bounds of the Kiev General Governorate during the period of reforms that took place from 1861 to 1914 and their role in the socio-political life of Ukrainians.

Key words: newspaper, Kiev General Governorate, press, periodicals, postreform period.